

Илия Недин

Югозападен университет „Неофит Рилски“

[i_nedin@hotmail.com]

Олив Клеър Лодж – непознатата. И нейният архив¹

Abstract: *The aim of this text is to draw attention to an unknown in Bulgaria archive, which has preserved materials from the Bulgarian and Balkan folklore heritage. We owe it to Olive Clare Lodge. Her archive is stored in the library of University College London – School of Slavonic and East European Studies. It is part of the history of ethnography and folklore studies in the Balkans. Valuable for Bulgarian folkloristic is an album with black and white photos that Olive Lodge made during her visit to the village of Bulgari in 1939 to observe the fire-dancing. We know almost nothing about Olive Lodge. We do not know who she is, why she has been traveling in Bulgaria, how long she has lived in Bulgaria, who she has been communicating with, what her interest in Balkan and Bulgarian folklore is.*

Key word: *the Balkans, Folklore, Fire-dencing, Archive.*

В библиотеката на Училището за славянски и източноевропейски знания към Лондонския университетски колеж (University College London – School of Slavonic and East European Studies) се съхранява един архив, в който се съдържат ценни за българското фолклорно наследство материали. Архивът е на Олив Клеър Лодж с каталожен номер LOD/1/1-LOD/1/4, подреден в четири кутии, съдържащи 42 папки. Ценно за българската фолклористика в него е един албум с черно-бели снимки, които Олив Лодж е направила по време на посещението си в село Българи през 1939 година, за да наблюдава нестинарската обедност. Освен самото провеждане на нестинарския танц, снимките са отразили изгледи от селото, домовете, конака на нестинарите и, разбира се, самите нестинари, сред които е и прочутата баба Нуна, главната нестинарка, която познаваме от трудовете на Михаил Арнаудов, двете Злати – Злата Дас-

¹ Изследването е извършено в рамките на проект “Knowledge Exchange and Academic Cultures in the Humanities: Europe and the Black Sea Region, late 18th – 21st Centuries — KEAC-BSR”. This project has received funding from the European Union's Horizon 2020 research and innovation programme under grant agreement No 734645.

калова и Злата Стамова, и баба Маринка. За мое съжаление попаднах на архива в последните дни от престоя ми в Лондон. Името Олив Лодж открих случайно през една нейна публикация в списание *Man* (*Babin den: Midwives' day in Bulgaria: Man*, Vol. 47 (Jun., 1947), pp. 83-85). Текстът, естествено, привлече вниманието ми, името на авторката – също.

У нас не знаем почти нищо за Олив Лодж. Не знаем коя е, с каква цел е пътувала в България, колко време е пребивавала, с кого е общувала, от какво е породен интересът ѝ към балканския фолклор, защото, освен в България, Олив Лодж е изучавала, и при това в по-голяма степен, фолклорните традиции и в границите на тогавашното Сръбско-хърватско-словенско кралство, в това число и в райони от днешна Република Македония. Една от публикациите ѝ е посветена на галичката сватбена традиция, която лично е наблюдавала и описала (*Lodge, Olive Serbian Wedding Customs: St. Peter's Day in Galičnik 1935: The Slavonic and East European Review*, Vol. 13, No. 39 (Apr., 1935), pp. 650-673; вж. също Тончева, В. „Галичка сватба” от Република Македония – между обряда и фестивала).

Не разполагам с повече информация за личността на Олив Лодж, освен тези кратки сведения за нея, въвеждащи в описанието на архива ѝ към електронния каталог на библиотеката на Института за славянски и източноевропейски знания (вж. <http://www.ssees.ucl.ac.uk/archives/lod.htm>): „Олив Клеър Лодж (OL) (1884-1953) е племенница на физика сър Оливър Лодж. Малко след Първата световна война тя работи в Сърбия и Полша като помощник, работейки в Сърбия за Британската комисия по храните. През междувоенния период OL е имала възможност да пътува широко в Сърбия [след това част от Кралство на сърбите, хърватите и словенците] и България в резултат на научни стипендии от SSEES и Lady Margaret Hall, Оксфорд. По време на Втората световна война OL е изнасяла много лекции за Югославия, набирайки средства за Югославското общество за взаимопомощ, в което е член на комитета, и след войната през 1952 г. тя отново посещава страната. Олив Лодж е автор на редица публикации за живота и обичаите на българския и на югославските народи, особено на фолклорни ритуали, както и на редица демографски изследвания в тези области.”

Сър Оливър Джоузеф Лодж (12 юни 1851 – 22 август 1940 г.) е британски физик и писател, идентифицира електромагнитната радиация, независимо от Херц. Бил е ректор на университета в Бирмингам от 1900 до 1920 година. Има седем братя и една сестра. Франсис Хийууд Лодж (1857), по-малък брат на Оливър Лодж, е баща на Олив Лодж. Елинор Констанс Лодж, сестра на Франсис и леля на Олив, е първата жена, получила докторска степен през 1928 година в Оксфорд, историчка по професия, заместник-директорка на Лейди Маргарет Хол от 1890 до 1921 година и вероятно е имала отношение към научната стипендия на племенницата си, която е пътувала из Балканите за първи път през 1919 година.

През 30-те години големият интерес на британските антрополози е насочен към „примитивните“ общества и най-вече към тези на африканския континент. Те работят изцяло в духа на функционализма в неговите две разновидности – този на Малиновски и този на Радклиф-Браун. Самият Радклиф-Браун дефинира социалната антропология като сравнителна социология, която изучава социалната структура на „примитивните“ общества с цел да бъдат изведени универсалните закони на функциониране на тези общества. Тази концепция за антропология почти изцяло насочва вниманието на социалните антрополози към изследване на общества с трибалистична организация и в голяма степен изоставя в периферията изследователския интерес към фолклора на европейските общества. Това е и едно от възможните обяснения на въпроса защо фолклористиката остава маргинална наука в британските университети и до днес, при все че фолклористиката има своя история там в родината на самия термин *folk-lore* (Widdowson 1997: 181). С това се опитвам да си отговоря на въпроса защо знаем много малко или почти нищо за жени изследователки на балканския фолклор като Идит Дъръм например, каквато е и Олив Лодж. Те по някакъв начин остават в периферията на нашето знание и може би затова, ако биват цитирани случайно днес, понякога биват смятани за автори, а не за авторки. Вярно е и това, че пак през първата половина на 20-ти век изследователската работа, в това число и в антропологията, е почти изцяло доминирана от мъже. Одри Ричардс, Луси Меър, Хортенз Поудърмейкър, преминали през прочутия семинар на Малиновски, в който впрочем студентите повече или по-малко идват от маргинални среди, са по-скоро изключение. В подкрепа на джандър аспекта ще допълня, че в публикацията на Олив Лодж за Бабин ден в село Константиново, Варненско, са публикувани и на български, и на английски откъси от текстове на песни от женския блажен фолклор, каквито едва ли в оня период би могъл да запише мъжът фолклорист или етнограф, той просто не би бил допуснат да наблюдава цялата обредност на този ден, доколкото обичаят категорично изключва участие на мъжете, с изключение на свиреца или свирците. Казано иначе, в случая с Олив Лодж имаме един документиран в детайли до най-малка подробност женски изследователски поглед към традицията на Бабин ден.

Има и още едно възможно допълнително обяснение за забравата, в която тъне Олив Лодж: през междувоенния период британската антропология, насочила погледа си почти изцяло към народите от колониите си, проявява слаб интерес към Балканите, а в случая с България нещата са усложнени и по политически причини. В лицето на Кралството на сърби, хървати и словенци Великобритания вижда съюзник и по тази причина особено сръбската проблематика е в значителна степен по-добре представена в сравнение с българската в британската научна литература. Самата Олив Лодж, от незнание или поради сляпо спазване на статуквото, е нарекла галичката сватба „сръбска“, определя като „сръбски“ обичаите, които е наблюдавала в Тетовско и на дру-

ги места в границите на днешна Република Македония, следвайки официалната политика, съгласно която Македония е обявена за Южна Сърбия, а българското население там – за сръбско. За съжаление, в този случай текстовете на Олив Лодж са пример как точните и прекрасни и детайлни етнографски описания изграждат една коректна етнографска реалност, която обаче е послужила за създаване на една подменена етническа такава.

И така, Олив Лодж е на 55 години, когато през 1939 година посещава село Българи, за да наблюдава и опише нестинарството. Родена е през 1884 година, годината, в която впрочем е роден и Малиновски, един от четиримата „бащи основатели” на модерната, в частност и на британската, антропология по думите на Ериксен и Нилсен (Eriksen&Nilsen 2001: 37–38). Отишла си е от този свят през 1953 година на 69 години. Най-вероятно е завършила Института за славянски и източноевропейски знания, открит през 1915 година първоначално с преподаване на руски език и сръбски език. Публикациите на Олив Лодж говорят, че тя е владеела сръбски, най-вероятно впоследствие е учила и български или поне е имала компетенциите до степен сама да провежда теренните си изследвания и при необходимост впоследствие да търси консултация по езикови въпроси със специалисти. За това говорят преводите от български на английски на откъси от песни, записани на Бабин ден в село Константиново и публикувани на български и английски (Map 1947, 83 - 85). Най-вероятно при провеждане на теренните си изследвания не е ползвала услугите на преводач. Но ето и някои отделни цитати от текста ѝ за нестинарството в село Българи, които по-скоро говорят за самостоятелна събираческа работа:

„Тъй като аз исках да видя церемониите на танц върху жарава, доколкото е възможно като местен жител, аз взех в 16:00 автобус от Бургас, който пристигна в крайната си дестинация в малкото градче Царево на Черно море около седем часа вечерта. Пътят, докато се виеше покрай Черно море, беше доста добър за балканските стандарти.” (Lodge, Olive C., 1948, 468)

„На следващия ден наех единствения свободен кон, всички останали бяха далеч на оран. Така, заедно с неговия собственик, селянинът Димитри, издехме над петнадесет или шестнадесет мили по завои в дива местност до село Българи, където пристигнахме в ранния следобед. Тук, след първото посещение при кмета, отидох да видя баба Нуна – царстващия дух на танците върху жарава, здрава и сърдечна стара селска жена на около осемдесет години и много интелигентна, считана също и за нещо като бяла вещица.” (Lodge, Olive C., 1948, 470)

От този пасаж става ясно, че Олив Лодж е имала предварителна информация за главната нестинарка или поне я е получила от кмета на селото. Ето какво ѝ е казала баба Нуна, главен герой и във визуалния текст, албума от чернобели снимки, направен от Лодж и, за съжаление, все още непубликуван: “Миналата година, знаеш, че нямаше нестинарски танци, защото селото даде само петел за жертвоприношение. И ми се яви Свети Константин и се оплака,

че няма кръв. Каза ми, че иска кръв. Сега тази година те ще убият бик за него, вместо по-малките животни от други години, което нито му харесваше, нито искаше. Така ще видиш, че тази година танците ще бъдат особено добри и ще имаме много царевица и много бели агнета на полето, заради хубавия млад черен бик, който селото му е дал.” (Lodge, Olive C., 1948, 470)

„Тя също така ми довери, че е била само на дванайсет години, когато започнала да танцува върху жарава (а, на Михаил Арнаудов е споделила, че е била само на 7 години, когато е започнала да танцува – виж Арнаудов 1996: 496, б. м.). – „Беше след като ми се яви Св. Константин, облечен в хубави дрехи с червен меч на пояса. Той ми каза да танцувам, точно както години по-късно каза на дъщеря ми да танцува; защото без негово разрешение никой не танцува танца на жаравата. Защото ти знаеш, че това село, и наистина целият окръг, е под негова защита.” Тя ми описа как, когато е била младо момиче, Свети Константин често ѝ се е явявал, понякога сам, понякога в компанията на Св. Илия. Тя също така обясни, че винаги са танцували танца, дори и в турско време; ”И – продължи тя – когато нашият древен барабан (тъпан), който се използва само за този празник на огъня, и гайдата, започват да свирят специалното нестинарско хоро, Свети Константин е този, който ни нарежда, на нас, нестинарките, да играем, но сега – въздъхна тя – в продължение на шест години няма танц за мен, защото съм твърде стара!” (Lodge, Olive C., 1948, 470)

„През 1939 г. само три жени в село Българи танцуваха истински върху блестящата жар: (1) Баба Маринка, приятна стара селска жена на около шестдесет години, с румени бузи и кафяво набръчкано лице като смачкана червена ябълка, каза, че била танцувала с огън през последните тридесет години и е била единствената (1939 г.) нестинарка, която обикновено е играла боса, (2) Злата Георгиева Даскалова, между четиридесет и пет и петдесетгодишна възраст, за пръв път танцуваше, въпреки че обясни, че в продължение на няколко години идеята за това е била в съзнанието ѝ, но тази година желанието да танцува в транс било толкова непреодолимо, че знаеше отвъд всякаква сянка на съмнение, че най-после Свети Константин ѝ ”заповядва да танцува”; и (3) Злата Стамова, около трийсет и седем, висока, с бледи малки очи, също танцуваше за пръв път по жаравата. И трите бяха омъжени, а двете Злати са също роднини на баба Нуна. Три други жени танцуваха в екстаз по време на церемониите, въпреки че не играха върху горещите въглини.” (Lodge, Olive C., 1948, 470)

Тези обширни цитати са само малка част, която ми служи да покажа и голямата прилика със стила и маниера, по който е описал нестинарството в неговото протичане и Михаил Арнаудов, посетил селото през 1933 година на два пъти – веднъж в дните на самия ритуал, 2, 3 и 4 юни, и втори път – на 27 и 28 септември (Арнаудов 1996: 494). И двамата разказват от първо лице за видяното, чуто и записаното; и двамата посочват коректно своите респонденти; и двамата описват подробности от тяхното пътуване до село Българи и

обратно; и двамата описват природата около село Българи, селото, къщите, дворовете, обстановката и уредбата в бедната къща от една стая с един прозорец на баба Нуна, огнището, полицата на стената, облеклото ѝ (срещата на Арnaudов с баба Нуна в дома ѝ е на 28 септември 1933г.) (Арnaudов 1996: 494). И при двамата самото протичане на ритуала е описано до най-малки подробности на всичко, на което са били свидетели. С една разлика. Михаил Арnaudов си тръгва към 2 следобед на следващия ден, когато нестинарите и хората от селото ходят на аязмото на Света Елена, а надвечер до полунощ обикалят всички къщи на селото, обезкуражен, че поради дъждовното време вечерта няма да има нестинарска игра върху жарава. Всъщност, имало е. Олив Лодж е случила на по-хубаво време и в своя текст е описала с подробности и втория ден като свидетел. Тук дори е регистрирала един предтеча на днешните природозащитници в лицето на Злата Даскалова: „Злата Даскалова, веднага щом се стигна до границата на селото с гората, обърна лицето си към гората и в разгара на вълнуващите викове на "Уф", изведнъж извика: „Добрата гора не трябва да се изсича за тротоарите! Зеленото е толкова красиво!” (Lodge, Olive S., 1948, 480)

Цитираните пасажии говорят и за етнографския усет и към най-малкия детайл от страна на авторката в ролята ѝ на теренист изследовател. В публикувания текст са отпаднали някои подробности, които се четат в предварителните му редакции, съхранявани в архива. Коментарите за тъмния цвят на лицата на хората от село Българи, например, срещани в някои от предишните редакции, в публикувания текст са отпаднали окончателно. Изглежда авторката е била посъветвана подобни описания, напомнящи на расови характеристики, теми доста традиционни за британското антропологично научно наследство от началото и средата на 19 век, да отпаднат. А и текстът е готвен за печат в следвоенно време, когато в Европа „расовата” тема вече е доста чувствителна и травматична. Очевидно е, че на хора, които са прекарвали по цялото на полето, няма как цветът на кожата на лицето да е снежнобял, но в няколко от редакциите този детайл присъства устойчиво, за да отпадне накрая при публикацията на текста. Пак в този ред на мисли прави впечатление, че Олив Лодж не цитира никакви изследвания върху нестинарството в черновите на текста. Името на Михаил Арnaudов с една негова публикация на немски език, при това от 1917 година, се появява в две от тях, които изглежда са последни, преди текстът да бъде отпечатан, както и в оригиналния текст (Mikail Arnaudof, *Die bulgarische Festbrduche*, 1917). Това навежда на мисълта, че през 1939 година, когато Олив Лодж посещава село Българи, най-вероятно не е познавала изследвания от българската фолклористика върху нестинарството. Дали е имала контакт с български учени (сред които, ако е имало такива, Арnaudов със сигурност не е бил сред тях), кой я е насочил към местата на нестинарската традиция, работила ли е с преводач – са въпроси, които предстоят да бъдат изследвани при едно по-задълбочено бъдещо изучаване на архива ѝ и

евентуално на други архиви. В оригиналния текст тя цитира изследването върху нестинарството на Михаил Арнаудов, публикувано на немски език, в резултат най-вероятно на допълнителни консултации вероятно с немски учени, направени вече в следвоенния период. Обръщам внимание на тази подробност, защото тя не е маловажна и от една друга гледна точка, свързана с обмена на знания в международен план. Идва в село Българи една английска дама (между другото нестинарството през 30-те години на 20-ти век вече е обект на интерес от страна на туристи), наблюдава, снима, описва един екзотичен за британския читател ритуал и го публикува с предназначение да бъде четен от британска публика, за която, изглежда не е от особено значение има ли изследвания по темата от местни учени или не. Така създадената реалност от текста позволява усещането, че там, където е била тя, е възможно такива да не съществуват. Така авторката израства пред своята си читателска публика едва ли не като първооткривателка на това, което е наблюдавала и което описва като „аз-свидетел”, който е бил „там” (по Clifford: 1988: 21–54), което трябва да докаже истинността на етнографската, и не само, реалност за региона, в който е пребивавала, а всъщност става лека подмяна – там изследователски интерес по съответната проблематика, изглежда няма. Олив Лодж не цитира други автори и публикации, въпреки това се отнася и за другите нейни публикации. Цитираната публикация на немски език на Арнаудов е по-скоро изключение. Но пак от Михаил Арнаудов знаем, че сведения за нестинарството Иван Шишманов е изпратил на Ендрю Ланг по негова молба и тези сведения са отразени в неговата *Modern Mythologie*, London, 1897 (вж. Арнаудов 1971: 31). Дали Олив Лодж е познавала труда на Ендрю Ланг остава неясно. Тя заявява себе си по-скоро като пътешественик-теренист, който цели да представи това, което е наблюдавала и записала за първи път на английски език. Ето какво е написала в текста си за галичката сватба:

„Около тридесет или четиридесет брака могат да отнемат същото време; но когато бях там през 1932 г., празнуваха се четири или пет дни, като строго се съблюдаваха особените обичаи и церемонии. Предлагам да обясня онези, които видях, защото, доколкото знам, никой още не е описан на английски. При превеждането на песните съм запазила смисъла възможно най-близко до оригиналния текст. Вярвам, че те не са публикувани преди на английски” (Lodge, O. 1935: 653).

От текста под линия на същата страница научаваме, че корекции на оригиналните текстове на песните са правени от сръбските етнологзи Йован Ерделянович и Петар Петрович, на които авторката изразява благодарност и признателност. Казано иначе, Олив Лодж е познавала все пак местни учени от Балканите.

За съжаление, подобни нагласи могат да бъдат забелязани и в днешни дни от страна на отделни, не само чуждестранни, но и български учени. По този начин теренът, в който е работила нашата авторка, по статут бива израв-

нен с всеки друг етнографски терен, обект на интерес от страна на британските социални антрополози за съответния период – Африка и преди това Океания и Индия, които през 30-те години на 20-ти век дефинират социалната антропология като сравнителна социология, която изучава социалната организация на примитивните общества, с тази разлика, че тук на Балканите все още се практикуват и могат да бъдат наблюдавани и описани обичаи, идващи от древността и съхранени до днес. В интерес на истината на свой ред самата Олив Лодж е жертва на забравя или незнание у нас по причини, някои от които и от извъннауен характер. Текстовете ѝ върху материал от България са публикувани в престижни периодични издания в Лондон (*Man*; *The Slavonic and East European Review*) в следвоенния период, които за съжаление остават почти недостъпни за българските специалисти в годините на тоталитарния социализъм и на Студената война.

В заключение, не може да не бъде отбелязан и фактът, че Олив Лодж изследва фолклора като тип култура, а това е антропологичен подход. В центъра на интереса ѝ не са отделните песни като такива, а празникът, обредът в неговото протичане, т. е. като процес, като социален феномен и като културен факт, както и хората, които го правят. Фолклорната песен е представена като компонент на обряда или празника, затова може би, макар и много ценни, записите, преведени и на английски, не представят пълните текстове.

Целта на този текст е да насочи вниманието към един архив, съхранил материали от българското и балканското фолклорно наследство. Дължим го на Олив Клеър Лодж. Тя е част от историята на заниманията с етнография и фолклор на Балканите. Тя не е толкова теоретик, а по-скоро пътешественик-теренист, но за етнографското описание също са необходими компетенции, каквито Олив Лодж е притежавала. Албумът, който е направила, е ценен и очаква своите бъдещи издатели, архивът ѝ – своите бъдещи изследователи.

Библиография:

Арнаудов, М., 1971: Студии върху българските обреди и легенди. Том I, София, Изд. БАН. (Arnaudov, M. 1971: *Studii varhu bulgarskite obredi i legendi*. Tom I, Sofia, BAN).

Арнаудов, М., 1996 (ориг. 1934): При нестинарите в Странджа. Впечатления и материали от едно пътуване в 1933 г., Очерци по български фолклор, т. 2, София, Академично издателство „Проф. МАРИН ДРИНОВ“, с. 410 – 531. (Arnaudov, M. 1996: *Pri nestinarite v Strandzha. Vпечатlenia i materiali ot edno putuvane v 1933 g.*, Ocherци po bulgarski folklore, t. 2, Sofia, Akademichno izdatelstvo „Prof. MARIN DRINOV“, S. 410 - 531).

Clifford, J., 1988: *The Predicament of Culture: Twentieth-Century Ethnography, Literature, and Art*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, and London.

Eriksen, Thomas, H. & Finn Sivert Nielsen, 2001: *A History of Anthropology*, PLUTO PRESS, London, Sterling, Virginia.

Lodge, O., 1935: Serbian Wedding Customs: St. Peter's Day in Galičnik: The Slavonic and East European Review, Vol. 13, No. 39 (Apr., 1935), pp. 650-673.

Lodge, O., 1947: Babin den: Midwives' day in Bulgaria: Man, Vol. 47 (Jun., 1947), pp. 83-85.

Lodge, O., 1948: Fire-Dances in Bulgaria-1939: The Slavonic and East European Review, Vol. 26, No. 67 (Apr., 1948), pp. 467-483.

Тончева, В., „Галичка сватба” от Република Македония – между обрета и фестивала. <http://www.spisanie.ongal.net/broi10/3>. (Toncheva, V. “Galichka svatba” ot Republika Makedonia – mechdu obreda I festivala).

Widdowson, J. D. A., 1997: Backwards into the future? English folklore studies in the twenty first century. – In: Lore and Language, Vol. IS, Number I-2 (1997) (SPECIAL ISSUE: Folklore Studies: Past, Present - and Future?), pp. 181 – 190.

Други изследвания на Олив Клеър Лодж:

Lodge, O., 1933: The Valley of Roses in Bulgaria" (1933) непубликувано.

Lodge, O., 1935: Džamutra, or the Bridegroom; Some Marriage Customs in the Villages around Tetovo in Serbian Macedonia or Southern Serbia. (Part One): Folklore, Vol. 46, No. 3 (Sep., 1935), pp. 244-267.

Lodge, O., 1935: Džamutra, or the Bridegroom; Some Marriage Customs in the Villages around Tetovo in Serbian Macedonia or Southern Serbia. (Part Two): Folklore, Vol. 46, No. 4 (Dec., 1935), pp. 306-330.

Lodge, O., 1936: Villages and Houses in Yugoslavia: Geography, Vol. 21, No. 2 (JUNE, 1936), pp. 94-106

Lodge, O., 1942: Peasant Life in Yugoslavia, Seeley Service.

Lodge, O., 1944: Folk Festivals in Yugoslavia: Folklore, Vol. 55, No. 2 (Jun., 1944), pp. 59-68.